

ПРИКАЗИ

Никола Божиловић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

РАВНОТЕЖА ЕМОЦИЈА
У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ*

Dominik Mojsi: *Geopolitika emocija. Kako kulture straha, poniženja i nade utiču na oblikovanje sveta*. Beograd: Clio, 2012., стр. 204.

Уколико не прихватамо суштински утицај емоција, које – чини се – много више контролишу нас него што ми контролишемо њих, њихов исходије је једноставно немогуће разумети.

Доминик Мојси

Када у наслову неке књиге угледамо реч *геополитика*, очекујемо да се њен аутор бави рационалним и дискурзивно ухватљивим стварима, објективним подацима и феноменима који се тичу економских ресурса, граница, војне моћи или хладног политичког сагледавања интереса. Али када се речи „геополитика“ придода реч „емоције“, што је случај са књигом о којој имам намеру говорити - *Геополитика емоција*, онда заједно са њеним аутором Домиником Мојсијем (Dominique Moisi) слутимо да ће многи критичари речени наслов сматрати за измаштану синтагму, можда чак и оксиморон. Како емоције, које су у основи субјективне (понекад и сасвим ирационалне) помешати са хладним светом геополитике, која се колико јуче заснивала на веровању у апсолутни географски детерминизам? Није ли то, можда, само узалудна и опасна пракса – пита се и сам аутор. И одмах за тим он даје одговор у виду хипотезе, тачније личног уверења, да свет у коме живимо није могуће у потпуности разумети ако из њега искључимо емоције. Нема ту никакве метафизике или апстрактне контемплације, будући да аутор своја размишљања заснива на сасвим конкретним личностима и догађајима из актуелне светске политичке свакидашњице. Позива се на Обамину изборну победу наде која је код Американаца, макар на одређено време, превладала страх (2008) или, пак, на руску војну авантуру на

* Рад је написан у оквиру пројекта Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процеси европских интеграција* (179074), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Кавказу у лето исте године, која је носила поруку повратка на светску сцену империјалне Русије предвођене Путином и Медведевим. Оба случаја нису била лишена јаког емотивног набоја, како на страни актера тих збивања, тако и на страни посматрача. Гледано из истог емоционалног дискурса, Кина је величанственим свечаним отварањем и организацијом Олимпијских игара 2008. симболично повратила свој међународни легитимитет, док је истовремено арапски свет остао у глибу очаја и понижења. Доминик Мојси је заокупљен питањем да ли ће на планетарној сцени превладати *дух наде*, изједначене са вером у сопствени идентитет, *дух стйраха*, који је синоним за кризу идентитета, или *дух йонижења*, онај који кроз ирационалност, преко резигнације води до насиља. Он је уверен да се радикалне промене у свету не могу схватити без разумевања емоција које стоје у основи поимања природе и еволуције света. У таквим трудовима рођена је *Геойолиши-ка емоција*.

Велики значај ове књиге садржан је у чињеници да она није упућена само стручној јавности (социолозима, политиколозима, психолозима, антрополозима). Њен садржај и начин казивања приступачни су широј читалачкој публици. Важно је истаћи и то да емоције немају овде искључиво психолошку димензију – оне носе превасходно културну (симболичку) конотацију и разумевају се на нивоу културолошких значења. Писац даје исцрпну анализу утицаја емоција страха, наде и понижења на свеукупан став људи према животу, мислећи не на појединце него на читаве културе, регије и народе. У том смислу, реч је о публикацији која на глобализацију и промене у култури света, колико је познато, по први пут гледа кроз призму емоционалног обликовања и приказивања доживљаја реалних збивања. У овом оригиналном приступу комплексност савременог света не може се разумети изван културолошког, социјалноантрополошког и емоционалног дискурса.

Доминик Мојси сматра себе „умерено страственим“ човеком, који се бави изучавањем међународних односа, провучених кроз лично искуство. Он је против поједностављених виђења света (попут Фукујаминог „отворено позитивног“ и Хантингтоновог „отворено негативног“). Зато и не нуди свеобухватну теорију света, већ кроз мешавину различитих емоција покушава да, колико је то могуће, веродостојно опише наш данашњи свет. Свој рукопис он прескромно назива *есејом о Глобализацији*, којим жели да припомогне подробнијем разумевању света који се убрзано мења. У том смислу емоцијама даје примат у односу на често сувопарне и већини читалаца неразумљиве социолошке појмове, као што су структура, класа, институција, интеракција, транзиција или демократија. Такви појмови почињу да живе тек кад се провуку кроз животно динамично ткиво једног антропо-социо-културног приступа, којим се, најприближније, служи аутор ове по много чему јединствене књиге.

Политичари и политиколози дуго су занемаривали значај емоција – религијских, националних, идеолошких – јер се сматрало да оне уносе додатну ирационалност у ионако несређен и неуравнотежен свет. Супротно томе, историјски догађаји потврђују да су емоције увек биле у првом плану – једнако у Француској револуцији 1789. и Октобарској револуцији 1917. Током двадесетог века, за који се може рећи да је ера идеологије

и тоталитарних покрета, емоције су претходиле свим великим дешавањима. Угледни европски геополитиколог Доминик Мојси опредељује се у овој студији за три основне емоције: *страх*, *нада* и *понижење* (између многих других, попут очаја, гнева, љубави, мржње, освете, части...). Ове три емоције, по њему, уско су повезане с појмом *поверења*, путем кога народи и нације одговарају на изазове с којима су суочени¹. У том контексту, страх би био одсуство поверења, нада се јавља као показатељ поверења, док понижење представља нарушено поверење, када долази до драстичног разилажења између нечије идеализоване и глорификоване прошлости и фрустрирајуће садашњости. Не ради се ту о психолошкој димензији емоција на индивидуалној равни – у геополитичкој арени емоције утичу на ставове народа, на односе између култура и на понашања нација.

У овој књизи аутор нуди нов концепт глобализације² кроз интеракцију са идентитетом и емоцијама. По њему је данашњи глобализовани свет идеално тло за процват емоција, баш зато што глобализација изазива несигурност и покреће питање идентитета. Двдесети век, пише он, био је „амерички век“ и „век идеологије“, док ће двадесет први век извесно бити „азијски век“ и „век идентитета“. У прелазу с идеологије на идентитет емоције постају значајније но икада (стр. 28). Пошто је идентитет уско повезан с поверењем, то се (не)поверење изражава емоцијама – посебно кроз страх, наду и понижење, при чему је за „здравље света“ неопходна *равнотежа емоција*, јер одређена доза сваке од наведених неопходна је за опстанак (страх), уливање животне снаге (нада) или подстицање на боље резултате (понижење). Равнотежу емоција аутор пореди са „уравнотеженом“ крвном сликом, битном за здравље појединца, али је далеко од тога да своју анализу своди на био-психолошки ниво. Сходно социокултурном полазишту, он исцртава три велика геоемоционална блока на основу којих насловљује три главна поглавља књиге: Култура наде, Култура страха и Култура понижења.

Занимљиво је виђење појма *култура наде* у овој књизи. „Нада је вера у сопствени идентитет, у способност позитивне интеракције са светом“ – вели Мојси, опредељујући се за секуларан смисао тога појма којим се сугерише супротност резигнацији и подстицај на сусретање с другима, без страха прихватања међусобних разлика (стр. 45). Аутор назива Азију континентом наде, а Кина и Индија су земље у којима синоними наде, као

¹ Френсис Фукујама (Fransis Fukuyama) је такође имао на уму „велики значај културе“, коју је сматрао „кључном облашћу модерног живота“. Он пише да је благостање нације условљено јединственом, свепрожимајућом културном карактеристиком: нивоом међуљудског *поверења* које постоји у једном друштву, и додаје да су сва економски успешна друштва прожета узајамним поверењем. Раст значаја културе, по њему, протеже се на глобалну економију и међународни поредак. О овим стварима он подробно пише у књизи којој је, нимало случајно, дао наслов *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (Hamish Hamilton, London, 1995). Та књига је код нас преведена као *Sudar kultura. Poverenje - društvene vrline i stvaranje prosperiteta*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1997.

² Мојси дефинише глобализацију као интеграцију економских активности преко граница, а посредством тржишта. „Међутим, тај *слободан пројект добара* у економском смислу подразумева и *слободан пројект емоција* у политичком смислу“ (стр. 26, курзив Н. Б.).

што су модерност, самопоуздање и оптимизам, долазе до изражаја. Иако се за Кину и Индију све више користи заједнички израз „Чиндија“, реч је о две веома различите цивилизације, како у економском тако и у политичком и културном (духовном) смислу. Оно што их повезује јесте отвореност према страном и према мешању културних утицаја, чиме ове земље показују да самопоуздање и културна отвореност иду заједно. На културној мапи света Европа и Азија су замениле улоге. У касном деветнаестом веку Азија је за Европу била синоним за поезију, док је Европа за Азију представљала модерност. Данас је Азија „оличење будућности“, док је Европа симбол „величанствене али нестајуће прошлости“ (стр. 48). Посебно у Кини, то се може видети у модерним архитектонским стиливима, у најмодернијим обрадама класичних музичких дела, у свету моде - у којима долази до изванредних спојева источних и западних утицаја.

Истраживања показују да су последњих година Кинези народ с највише оптимизма у свету. Они јесу свесни својих слабости, али и даље живе у убеђењу да време ради за њих. Економски јесу успешни, али не могу се похвалити демократским прогресом. Пекинг сматра да његов ауторитарни приступ представља одржив алтернативни пут у модерност, но недостатак слободе и одсуство независног правног система чине озбиљне препреке дугорочном привредном расту и одрживом еколошком развоју. Поставља се питање да ли се на дуже стазе може живети са таквим друштвеним противуречностима, на шта Мојси одговара да ће актуелна комбинација економског напретка и политичке стагнације трајати све док преовлађује нада (стр. 59). У сваком случају, не може се са потпуном сигурношћу предвидети рок трајања хибридног живота Кине, у оквиру кога западњачки капитализам и индивидуалне економске амбиције коегзистирају с источњачким ауторитаризмом.

Иако самопоуздање Индије не укључује многобројне масе сиромашних – примећује Мојси, све док је осећање напретка међу милионима људи у друштвеном успону јаче од очаја и глади сиромашне већине, преовлађивати ће култура наде. Региону наде припадају и чланице групе ASEAN (Асоцијација држава југоисточне Азије), коју данас чине Камбоџа, Брунеј, Лаос, Тајланд, Индонезија, Малезија, Бурма, Филипини и и лидер групе у 2008, Сингапур. Важно је, међутим, знати и то да су неке од азијских земаља, а нарочито Пакистан и Северна Кореја, далеко од наде каква се осећа у Пекингу или Делхију. Што се Јапана тиче, он је прича за себе. Јапан не припада азијској култури наде јер се данашњи Јапанци више осећају делом западне културе. Зато је Јапану са Европом заједничка склоност ка депресији, самопосматрању и анксиозности, што скупа рађа осећање забринутости за будућност. Мојси подсећа да се нада, која је Јапаном доминирала у шездесетим и седамдесетим годинама, претворила у страх (стр. 68-69).

Индија нема прошлост велике империјалистичке сила као Кина, али њено богатство не треба тражити у економији или политици – оно је „духовне природе“. Нема земље у којој наилазимо на тако велику мешавину етничких група, језика религија и духовне праксе, а у којој су демократија и толеранција на тако високом нивоу. Међутим, примећује Мојси, индијска формула „највеће демократије на свету“ једнако је ритуализована

колико и тврдња Кинеза да су „најстарија цивилизација на свету“ (стр. 62). Такве тврдње могу се прихватити уз низ условности будући да, рецимо, значајан недостатак индијске демократије јесте њен јединствени систем касти, да постоје огромне масе оних који живе у сиромаштву и да постоји потреба за много праведнијом расподелом користи од економског напретка. Парадокс Индије јавља се и у чињеници да модерност чак јача утицај национализма и религије на политику. Но, аутор верује да ће и овде, као и у Кини, нада преовлађивати све док велики број маргинализованих верује у промене и има визију боље будућности.

Културу понижења Доминик Мојси „резервише“ за подручје Блиског Истока и арапско-муслимански свет. Супротно нади коју прати осећање самопоуздања, понижење је овде схваћено као немоћ јер „у себи садржи осећање лишавања у погледу садашњости, а још више у погледу будућности (...) у којој ће Други условљавати вашу политику, економију, друштво и културу“ (стр. 73). Понижење се овде не схвата као метафизичка, апстрактна и апсолутна категорија јер јој аутор приписује реалну историјску и социјално-политичку димензију. Оно се односи на данашњи ислам, „арапски свет“ и муслимански идентитет, чији се припадници услед политичког и културног понижења данас осећају угроженима у психолошком и емоционалном смислу. Аутор потанко у књизи оживљава хронологију опадања историјског значаја „арапског света“, трагајући за историјским кореновима понижења као условима за успон радикализма у исламском свету. У том смислу он се враћа у 17. век, идући преко колонијалне историје и пораза у ратовима са Израелом, па све до питања социјалне интеграције муслимана у Европи. Посебно се осврће на стварање израелске државе 1948. године, које је само по себи представљало „симболички шок за арапски свет“. У томе су Арапи и муслимани видели непобитан доказ свога пропадања и неспособности да управљају сопственом судбином. Осећање понижења праћено губљењем достојанства које им је наметнуо Запад, они су исказивали насиљем кроз такозвани исламски фундаментализам и тероризам. С друге стране, у новијој историји Блиског истока игра се „на карту“ *дипломатије понижења*, то јест осећања кривице других народа који су учествовали у вашем понижавању, са циљем да се то искористи за добијање уступака или подршке. Тиме се осећање понижења користи као моћно оружје у дипломатији, али из дипломатских, политичких, па чак и религијских разлога може доћи и до прикривања понижења. У сваком случају, по Мојсијевом увиду, актуелна понижења која преживљавају милиони муслимана неће престати у скорије време. Упркос глобализацијским трендовима, чињенице из новије историје културе која „стење под бременом понижења“ не иду у прилог нади да ће се појавити модеран, демократски ислам (стр. 88).

Мојси износи чињеницу великог успона ислама као религије која није праћена економским, друштвеним и политичким напретком. Велики пораст броја исламских верника широм света и растућа популарност исламске вере, међутим, не умањују осећање понижења међу муслиманима. Ову чињеницу аутор поентира следећом реченицом: „Док се ислам као религија шири, арапска култура не напредује“ (стр. 93). Међу муслиманским земљама постоје велике разлике, а пропадање о коме је реч много више се односи на

арапски (Каиро) него на исламски свет (Истанбул)³. Арапска књижевност, музика и филмови имају мало успеха изван својих граница, што је последица релативне изолованости арапског света од глобалне културе.

Култура понижења, генерално, погађа све слојеве исламског друштва, од најсиромашнијих до најбогатијих. Она чини терористичко насиље привлачним за бројне муслимане, обухватајући деструктивне и самодеструктивне импулсе. Ширење теорија завере подстакнуте су културом понижења, а осећање да је исламски свет геополитички угрожен условљава успон модерног муслиманског фудаментализма и тероризма. Корени таквих односа леже у комбинацији психолошких, културолошких и друштвено-економских услова који понижење претварају у насиље. Могу се назрети извесни траччи наде у арапску ренесансу, али аутор разложно сумња да ће се то ускоро догодити.

Култура страха је последња у трианглу Мојсијевог виђења геополитике емоција. Страх је логична емоционална реакција Запада на чињеницу да губи централну позицију у обликовању светске политике. Области које су некада зрачиле културом наде, САД и Европа, данас доживљавају кризу идентитета. Аутор анализује „нови циклус страха“ који је присутан у свести Европљана и Американаца. У оба западна региона тај циклус испољава се *страхом од других*, од странаца који угрожавају њихов идентитет и отимају им радна места. Почевши од 11. септембра 2001. изразито је појачан страх од тероризма и оружја за масовно уништење, а овом страху придружују се и страх од економске несигурности, од природних, еколошких и органских катастрофа, од глобалног загревања и заразних пандемија. Сви страхови се могу подвести под један заједнички, а то је страх од неизвесне и претеће будућности који је веома тешко контролисати (стр. 115). Међутим, врста и интензитет страхова Европљана и Американаца не могу се до краја поистоветити.

У том смислу Доминик Мојси дистингуира два облика страха западног света: „Европску културу страха“ и „Америчку културу страха“. У првом случају он констатује чињеницу да је данас у Европи страх доминантно осећање, јасно разликујући Европу као културно и географско средиште и Европску унију као скуп земаља с различитим политичким и друштвеним културама, па дакле и интересима. Европска криза идентитета дошла је као последица озбиљних проблема на финансијском тржишту, економске рецесије и опадања куповне моћи житеља Европе. Тако се некадашњи континент наде преобратио у актуелну зону страха, у којој на „различитост престаје да се гледа као на извор креативног богатства и узајамног духовног обогаћивања, већ пре као на извор унутрашње нестабилности“ (стр. 123). Страху од других, а пре свега страху од „Евроараби-

³ Доминик Мојси указује на разлику између Арапа и исламског света, истичући да се израз „култура понижења“ првенствено односи на арапски свет. „Али данас је веома тешко арапски свет одвојити од света ислама. Јер шта је ислам без Арапа, арапског језика, арапске културе и арапске цивилизације? Иако у трагању за смисленим идентитетом и улогом у односу на спољни свет који се брзо мења и чини се непријатељским многи Арапи уточиште траже у чињеници да су муслимани, муслиманима је тешко да остану изван утицаја арапских емоција“ (стр. 101).

је“, придружују се и страх од тероризма, као и страх од потпадања под власт стране силе. При свему томе, по речима аутора, постоји симболички емотивни јаз између наших националних идентитета и наших идентитета као Европљана.

Америчка култура страха у много чему се разликује од европске. У њој постоји амбиваленција која се креће од Америке уједињене страхом до оне коју уједињује страх од страха, и која се окупља под „барјаком наде“. Корени америчког страха, по Мојсију, сежу у време далеко испред 11. септембра, у седамнаести век и панику од вештица. Познато је да је америчка територија стварана насиљем над индијанским домороцима и поробљеним Африканцима, али и међусобним насиљем самих досељеника. Континуитет страха наставља се у двадесетом веку, почевши са свеприсутним страхом од имиграната (Период Црвене панике 1919-1920) и параноичним страхом од комуниста (макартизам педесетих).

Међутим, традиционално обележје Америке била је, пре свега, нада. Она је била оличена у привлачности америчког сна, окренути будућности и вредностима оптимизма, идеализма, индивидуализма и флексибилности (стр. 135). У једном, малтене, кроки потезу Доминик Мојси покушава да опише америчку историју – од културе наде, оптимизма, убеђености у сопствену јединственост и вере у будућност, преко првих сумњи у саме себе, до силазне путање ка актуелној стрепњи и страху. Аутор износи констатацију о „Америци на силазном путу“, што препознаје у више тачака: у органском, физичком облику епидемије гојазности, у буџетском облику брзо растућих дуговања, у распаду америчке инфраструктуре, у недостатку мотивације америчких војника за интервенције у иностранству, у све већој употреби дрога, насиља и безнађу међу младима, у финансијским тржиштима ван контроле и, изнад свега, у дисфункционалној америчкој политици (стр. 139). Невоља је и у томе што је страх поделио Запад, то јест удаљио Европу од Америке. Аутор покушава да пронађе и разлоге за нови оптимизам, за обнову америчког сна, у шта је веома тешко поверовати. По њему, чињеница што је Запад изгубио монопол над надом и постао „ново средиште страха“ не мора да буде фатална, пре свега зато што су САД коначно пронашле лидера (Барака Обаму) који ће се поставити „као мост“ између њене прошлости испуњене надањима и света двадесет првог века. Али, чини се да је све то је на веома дугом штапу.

Поред три основна идеалнотипски изведена блока, Доминик Мојси се накратко осврће и на државе које сврстава у „тешке случајеве“. Ту убраја Русију која представља комбинацију три основне емоције, уз традиционалну руску ксенофобију и национализам, затим Израел са изразитом мешавином наде и параноје и, на крају, Латинску Америку, која има мање очајања, али и мање наде од Африке (са значајним изузетком Бразила, „гиганта тог континента“).

У завршном поглављу књиге чији аутор настоји да свет и колективно понашање народа тумачи посредством емоција (стр. 161), присутна је једна футуристичка перспектива са два ауторова сценарија: како би свет изгледао ако би у њему превладао страх (негативна опција), а како би изгледао ако би у не тако далекој будућности био прожет надом (позитивна опција). Мојсијева хипотетичка конструкција света у 2025. години дале-

ко је од тога да аутора промовише у модерног пророка. Он зналачки и на основу анализе настајућих социјалних, економских, политичких и културних промена врши извесна предвиђања на један непретенциозан и ненаметљив начин. У доброј социолошкој идеалистичкој традицији Макса Вебера (Max Weber), заснованој на бриљантним анализама развитка капиталистичког духа, Мојси се опредељује за квалитативну културолошку и социоантрополошку анализу. Он се позива на чињенице и на историјска искуства пре него што закључи да је важно мерило модерног напретка толеранција према вредностима Другог⁴. Аутор истиче да се основна преокупација његове читаве каријере састојала у тражењу начина да помири етику и геополитику, а поруку књиге (хуманистичку, алтруистичку и умерено оптимистичку) саопштава у последњој реченици: „Да би могао да одговори изазовима с којима се суочава, свету је потребна нада“.

Поједини критичари, с правом, спочитавају Мојсијевом методу извесне недостатке, попут импресионистичког и анегдотског начина размишљања и казивања или сувише симплификованог и тривијализованог третмана централних појмова⁵. Може се такође приметити да у књизи недостају опсежнија разматрања стања духа, свести и емоција у Африци и Латинској Америци, док се Аустралија не помиње, а регион Балкана и земље бивше Југославије стављају „у заграде“. То ипак не умањује значај ове књиге и храброст ауторовог подухвата да се ухвати у коштац са горућим проблемима глобализованог света, разапетог између модернизацијских тенденција и опстанка традиционалних вредности. Мојси то коментарише у свом оригиналном стилу – не прикривајући личне емоције и уз признање да је он сам „реалиста у свету идеалиста“ и „идеалиста у свету реалиста“. Указујући на релевантност емоција за међународну политику, Мојсијево дело *Геополитика емоција* послужиће, у најмању руку, као инспирација и надахнуће будућим истраживачима да крену трагом његових идеја, да их теоријски разраде, утемеље и систематизују.

⁴ О релевантности социокултурних фактора и неопходности културолошких приступа сфери политике пише и савремени немачки теоретичар Клаус Рот (Klaus Roth). По њему су „начини свакодневног понашања и свакодневне праксе, начини мишљења и оријентисања, који су усвајани скоро више од четири деценије социјализма, довели до дубљих промена у људима него што се претпостављало“ (Klaus Roth, *Od socijalizma do Evropske unije*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2012, str. 12).

⁵ Filip Ejodus, *Uloga kultura straha, poniženja i nade u oblikovanju savremenog sveta*. U: *Međunarodna politika*, 2009, vol. 60, str. 128-130.